

Kielemme käytäntö

Paremmiin sanojen

»Vuonna 1700 oli sivistyneiden henkilöiden katsomustapa täysin uudenaikainen; vuonna 1600 se oli ollut, *muutamia aivan harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta*, vielä *suuressa määrin* keskiaikainen.» (Klassisen aatehistoriallisen teoksen suomennoksesta.)

»Kolmas [Francis Baconin mainitsema tietämättömyyden syy] on oppimattoman suuren joukon mielipide. (Tähän kuuluvat tietysti kaikki hänen aikalaisensa *häntä itseään lukuun ottamatta*.)» (Samasta teoksesta.)

Tämä *lukuun ottamatta* on asiasuomen vakiovälineistöä. Kumma kyllä useilta kirjoittajilta, jopa valioluokan kääntäjiltä, on jäänyt huomaamatta, että se yleensä voidaan korvata kevyemmällä ja puhekielisemmällä vastineella *paitsi*. Edelliset lainaukset sujuvammin: vuonna 1600 se oli ollut, *paitsi muutamia aivan harvoja poikkeuksia* (tai: *paitsi muutamissa aivan harvoissa poikkeuksissa*), vielä *varsin* keskiaikainen; Tähän kuuluvat tietysti kaikki hänen aikalaisensa *paitsi hän itse* (tai: *paitsi häntä itseään*). Ensimmäisessä esimerkissä muuten päästäisiin vieläkin tiiviimpään ilmaisuun, jos sanottaisiin pelkkää instruktiivia käyttäen: vuonna 1600 se oli ollut, *muutamien aivan harvojen poikkeuksien*, vielä *varsin* keskiaikainen.

Tunnettua on, että suomennettu teksti pyrkii venymään alkutekstiä pitemmäksi. Kieliteknisin keinoin tätä pitemmyyttä voitaisiin tyylinkin eduksi usein lievittää. Entä jos kustantajat alkaisivat maksaa käännöspalkkioita käännöksen nasevuudenkin eivätkä vanhaan tapaan vain käännösluskojen määrän mukaan?

Aivan kaikkiin *lukuun ottamatta* -tapauksiin ei *paitsi* sentään sovi vastineeksi. Voidaan sanoa »Näyttely on auki kaikkina arkipäivinä paitsi maanantaisin» mutta ei sanajärjestystä kiepauttaen »Näyttely on auki paitsi maanantaisin kaikkina arkipäivinä». Vrt. »Mukana olivat paitsi Heikki myös Paavo ja Tauno», jolloin nimenomaan ilmoitetaan mukanaolijoiksi kaikki kolme. Nähdään siis, ettei poikkeusta ilmaiseva *paitsi*-rakenne käy tavanomaista ilmaisevan sanan edelle; se sopii vain jälkeen. Aina ei silti tuollaisissakaan tapauksissa tarvitse turvautua sanontaan »lukuun ottamatta». Niinpä lause »paria myöhästyjää lukuun ottamatta kaikki olivat paikalla» voitaisiin ilmaista perinnäisen suomen keinoin näin: paria myöhästyjää *vaille* kaikki olivat paikalla. Tämmöinen tuntuu luontuvan varsinkin lukusanailmausten yhteyteen, samoin sellaisiin tapauksiin, joissa on kysymys jostain täydennettävissä olevasta tapahtuman vajauksesta (Nykysuomen sanakirja: »keulapurjetta vaille purjehduskuntoinen vene»). Murteissa *vaille*-sanaa on käytetty laajemminkin, jopa *paitsi*-sanan täytenä synonyyminä. Pohjoissavolaiseen kansankieleen kai perustuu Nykysuomen sanakirjassa mainittu Juhani Ahon sitaatti: »— — annan kalani, *muutamia paistinkaloja vaille* [= paitsi muutamia paistinkaloja], hänelle.»

»Lähimpien pohjoismaiden inflaatio on vielä *Suomeakin kiivaampi*.» (Sanomalehdestä.)

»Papuan rannikkoseuduilla koristautuminen on *vuoristoa vähäisempää ja värittömämpää*.» (Samoin.)

Jos sanotaan, että Ruotsi on Suomea laajempi, niin vertailuasetelma on selvä. Lause voitaisiin ilmaista myös *kuin*-konjunktiota käyttäen näin: Ruotsi on laajempi kuin Suomi. Jos taas sanotaan, että Papuan rannikko on vuoristoa värittömämpää, niin ajatus on yhtä ymmärrettävä: P. r. on värittömämpi kuin vuoristo. Tällainen vertailun partitiivi kuuluu suomen luonteenomaisiin ilmaisukeinoihin. Se ei kuitenkaan sovi mihin tahansa yhteyteen. Jos sen käyttö edelle lainatuissa esimerkeissä olisi tavanomaisen mallien mukaista, esimerkit olisi voitava ajatuksen muuntumatta korvata seuraavanlaisilla: Lähimpien pohjoismaiden inflaatio on vielä kiivaampi kuin Suomi; Rannikkoseuduilla koristautuminen on vähäisempää ja värittömämpää kuin vuoristo. Tässähän ei ole järkeä. Vertailun jäsenet äskeysissä esimerkeissä olisi saatava rinnakkaisiin sijamuotoihin (esim. molemmat genetiiviin tai molemmat olosijaan), eikä se onnistu muuten kuin ottamalla avuksi *kuin*-rakenne, siis *Lähimpien pohjoismaiden* inflaatio on vielä kiivaampi kuin *Suomen*; *Papuan rannikkoseuduilla* koristautuminen on vähäisempää ja värittömämpää kuin *vuoristossa*.

Lehtemme viime vihkossa oli puheena maamme posti- ja lennätinlaitoksen, nykyisittäin »posti- ja telelaitoksen», omaksuma uusi nimitys »PostiTele». Kaksin verroin hataraa suomea tuo laitos levittää julkisuuteen, kun se miljoonissa postileimoissa toistaa toistamistaan iskulausetta »PostiTele 350 vuotta». Vastaavanlaista iänilmoitustapaa on tätä ennen nähty useissa juhlapostimerkeissäkin: seitsen- ja kahdeksankymmenluvun mittaan »Ystävyyssopimus 25 vuotta», »Elinkeinovapaus 100 vuotta», »Nuorisoseuraliike 100 vuotta», »Sähkölaitostoiminta Suomessa 100 vuotta», »Lääninhallinto 350 vuotta», »Arvo Ylppö 100 vuotta» jne. Laajemmille laulajojille, runsahammille runoilijoille toivotti v. 1985 tulevaisuutta kaunis posti-

merkki, jonka tekstinä oli – »Kalevala 150 vuotta». Tapa näyttää postilaitoksessa saaneen alkunsa parikymmentä vuotta sitten, ensimmäisenä ilmentymänään v. 1967 julkaistu kolmimerkkinen postimerkkisarja, jonka tekstinä oli »Itsenäinen Suomi 50 vuotta».

Näin siis jatkaa viranomaisten tukevana elämäänsä sama svetisismi, jonka Artturi Kannisto otti jo ennen Suomen itsenäistymistä puheeksi hauska kirjoituksessaan »Kalle Kölliskö 50 vuotta» (Vir. 1915 s. 90). Kuten Kannisto huomautti, ruotsiksi voidaan kyllä sanoa »Han är 50 år» ja sen mukaisesti otsikoida vaikkapa syntymäpäiväkirjoitus sanoilla »Carl Kölliskö 50 år». Vastaava suomalainen otsikko sen sijaan kuuluu *Kalle Kölliskö 50-vuotias*.

Kanniston huomautus on itsenäisen Suomen sanomalehdistössä yleisesti otettu varteen, vaikka ruotsin mallien paine joskus yhä tuottaakin noita »K. K. 50 vuotta» -tyyppisiä otsikoita. Ammattitaitoisen lehtikielen mukaisesti toivoisi postimerkkeihin semmoisia ilmaisutapoja kuin *Kalevala 150-vuotias*, *Arvo Ylppö 100-vuotias*, *Itsenäinen Suomi 50-vuotias*. Sellainen postimerkin ilmaus kuin »Sähkölaitostoiminta Suomessa 100 vuotta» olisi ensi hätään parannettuna *Sähkölaitostoiminta Suomessa 100 vuotta*. Kun vielä joutava *toiminta* jätetään pois, saadaan tekstiksi selvä ilmaus: *Sähkölaitoksia Suomessa 100 vuotta*.

Postimerkkien teksteistä voi löytää myönteisiäkin puolia. Vielä vuonna 1973 siis juhلامerkin tekstinä saattoi olla »Ystävyyssopimus 25 vuotta» (ja vastavasti ruotsiksi »Vänskapspakten 25 år»). Postimerkithän vahvistaa valtioneuvoston, ja voi olettaa, ettei niin tärkeä poliittinen termi kuin *ystävyyssopimus* ole huomaamatta saanut pääministeri Sor-san johtaman hallituksen hyväksyntää. Yleisessä käytössä tämä sana olikin Suomen ja Neuvostoliiton pitkänimisen »ystävyyss-, yhteistoiminta- ja keskinäisen avunantosopimuksen» sujuvampana

Kielemme käytäntö

joka-aikaisena vastineena nelikymmenluvun lopusta kauas seitsenkymmenluvulle asti. Jo J. K. Paasikivi käytti tätä sanaa. Muistiinpanoihinsa hän oli kirjoittanut esim. 6. huhtikuuta 1950: »Kaksi vuotta kulunut *ystävyyssopimuksen* allekirjoittamisesta. Sen johdosta oli pääministeri Kekkonen järjestänyt vastaanoton — —» (Päiväkirjat II s. 104). Alkuaikoina näyttää olleen käytössä myös genetiivialkuinen *ystävyydensopimus* (pari kertaa ainakin Paasikiven päiväkirjoissa, esim. II s. 97).

Seitsenkymmenluvulla tämä luonteva muodoste sitten peittyi lyhenneilmauksen »YYA-sopimus» alle. Lienevätköhän sen liikkeellelaskijat ajatelleet, että kolmella isolla kirjaimella saadaan ilmaus sopimuksen kaikille puolille, kun muuten tulee ilmi vain ystävyys? Tulos ainakin on ollut päinvastainen kuin tarkoitettu: salakielistä lyhennettä ei tavallinen kielenkäyttäjät pysty purkamaan, ja niin se on saanut propagandistisestikin huonon kaiun. Tekstiä kirjavoivia isokirjainlyhenteitä on suomessa jo niin paljon, että on yleensäkin aihetta välttää niitä missä mahdollista. *Ystävyyssopimus* kannattaisi uudestaan elvyttää, ja pari muuta esimerkkiä mainitakseni sopisi diplomaattisen protokollan ulkopuolella unohtaa sellaiset paikannimien normaalia muodostuskaavaa rikkovat maannimet kuin »BRD» ja »DDR». Puhekielessä on totuttu sanomaan *Länsi-Saksa* ja *Itä-Saksa*, eikä näitä nimiä tarvitse arastella vaativammisakaan kirjallisissa yhteyksissä.

»Kaikilla vastuullisilla tahoilla on pitkään tiedetty, että lähivuosina meillä joudutaan tekemään *kauaskantoisia* päätöksiä puolustusvalmiutemme kehittämisestä.» (Sanomalehdestä.)

Tämä *kauaskantoinen* oli Paremmin sanoen -palstalla puheena jo lähes neljäkymmentä vuotta sitten (Vir. 1951 s. 229). Sanan huomautettiin tulleen »siinä määrin muotisanaaksi, että se on miltei kokonaan syrjäyttänyt ennen tavallisen

ja vieläkin hyvin suositeltavan synonyyminsa *kauaskantava*, joka on kahta kirjainta lyhyempi ja johdoltaan yksinkertaisempi». Kieleen juurruttuaan »kauaskantoinen» ei näy kuitenkaan helposti lakastuvan. Viime aikoina sen rinnalle on tosin alkanut yleistyä toinen johdoltaan selkeä ja samoin suosittamisen arvoinen muodoste: *kaukokantoinen*. Se on samaa tuttua tyyppiä kuin *kaukonäköinen* ja *kaukokatseinen*; »kauasnäköisestähän» ei kukaan puhune, ja »kauaskatseinen» on harvinainen vaikkei aivan olematon. (Tuskin noudattamisen arvoinen on seuraava esimerkki, eräästä v. 1958 ilmestyneestä elämäkertateoksesta: »Hänet tunnettiin asialliseksi, harkitsevaksi — — mutta myös rohkeotteiseksi ja kauaskatseiseksi toiminnan mieheksi.»)

Hyvätkin sanat saavat joskus odottaa yleistymistään yllättävän kauan. Etevä leksikografimme Knut Cannelin on kirjannut *kaukokantoisen* suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaansa sen 1. painoksesta (1908) alkaen. Toinen etevä kielenkäyttäjät Heikki Ojansuu viljeli sitä ainakin jo 1920: »Seuraavassa olen koettanut kumota useimmat hänen muka hyvinkin paikkansa pitävistä ja kaukokantoisista [nimi]yhdistyksistään» (Suomalaista paikannimitutkimusta s. X). Nykysuomen sanakirjaan tämä sana pääsi vasta täydennysosastossa 1961.

»Kaikkiaan [Unkarin] talousreformi on juuri nyt *äärimmäisen mielenkiintoisessa vaiheessa*.» (Sanomalehtikirjoituksesta.)

»Maan uudelle johtoryhmälle tämän tyyppiset paljastukset ovat *äärimmäisen tärkeitä*.» (Samasta kirjoituksesta.)

Tämä *äärimmäisen* kuuluu tietenkin kirjasuomen totunnaisiin ilmausvaroihin. Johtonsa mukaisesti sillä on ollut hyvin jyrkkä merkitys: jos on sanottu »äärimmäisen vaarallinen» tai »äärimmäisen vähän polttoainetta kuluttava moottori» (Nykysuomen sanakirjan esimerkkejä), on ajatuksena ollut se, että on tultu tosiaan vaarallisuuden tai polttoaineenku-

lutuksen vähentämisen ääri rajoille: vaarallisempaa ei ole, eikä pienempi kulutus ole ajateltavissa. Sanan merkitykseksi Nykysuomen sanakirja ilmoittaa tämän mukaisesti 'mahdollisimman'.

Nykyään *äärimmäisen* on kokenut inflaation ja sen merkitys ruvennut väljähtymään. Tämänsuuntainen tunnepitoisten sanojen merkityksenkehitys ei ole sinänsä outoa. Näyttää kuitenkin siltä, että suomalaisten kynänkäyttäjien ilmaisu ovat nyt ohjaamassa aivan koneellisesti muiden kielten mallit: ruotsin *ytterst* ja tietenkin englannin tavallinen *extremely*. Seurauksena on ollut se, että pitkä ja hiukan kirjallinen suomen sana on alkanut työntää tieltään ilmaisuvoimaisia, lyhyitä puhesuomen adverbeja. Jännittävävydestään huolimatta Unkarin talousreformi tuskin sentään on »äärimmäisen» mielenkiintoisessa vaiheessa, sellaisessa jota mielenkiintoisempaa ei enää voi olla. Riittäisi vähemmän venytetyksi: *perin kiintoisassa vaiheessa*. Paljastukset taas voivat olla johtoryhmälle *varsin tärkeitä* tai — jos lisätehoa tarvitaan — *tuiki tärkeitä*.